

Dennis Hesseling en Herman Beun¹

Sociaal-liberalisme, pragmatisme en radicale democratisering: het d66-debat

d66 baart opschudding

Nederland, maart 1998. Bij de gemeenteraadsverkiezingen verliest d66 meer dan de helft van haar zetels.² d66 weet niet te profiteren van de populariteit van het paarse kabinet, dat Van Mierlo nochtans zo kundig gecreëerd had na de monsteroverwinning in 1994. Toen was eindelijk de hegemonie van de christen-democraten doorbroken, die al sinds 1917 in Nederland aan de macht waren geweest (langer dan de communisten in de Sovjet-Unie). Eindelijk ook waren de in de jaren zeventig zo gepolariseerde sociaal-democraten van de PvdA en conservatief-liberalen van de vvd bijeengebracht in één regering. d66 was, tegen alle scepsis in, erin geslaagd deze vernieuwing door te drukken én stand te doen houden. Maar de brede steun die het paarse kabinet had straalde af op alle betrokken partijen, behalve op haar architect.

Dat alleen is de aanloop voor de nationale Tweede-Kamer-verkiezingen die twee maanden later gehouden zullen worden. d66 trekt die verkiezingen in onder minister van Volksgezondheid, Els Borst. Die was persoonlijk door Hans van Mierlo als zijn opvolger uitgekozen, hoewel fractievoorzitter Thom de Graaf door een meerderheid van de leden bij de interne schriftelijke stemming op één was gezet. Ook al geen fraai begin

voor een partij die zo de nadruk legt op radicale democratisering.

Om toch een deel van de welverdiende buit binnen te halen profileert d66 zich in de nationale verkiezingscampagne als de maker van Paars, met als inzet Paars II. Een paarse campagnebus toert het land door, en op televisie is een verkiezingsspotje te zien waarop een verfstokje een rode en een blauwe verstroombuis tot paars vermengt. Groen, de kleur van de Democraten, komt er zelfs niet aan te pas. De boodschap kan niet mis verstaan worden: d66 is het noodzakelijke bindmiddel, het stokje om te roeren, de bruggenbouwer tussen PvdA en vvd.

Maar bruggen zijn om over te lopen, niet om op te stemmen, zoals de peilingen al snel laten zien. Steeds vaker wordt er gespeculeerd over een paars kabinet *zonder* d66. PvdA en vvd blijken het beter met elkaar te kunnen vinden dan velen tevoren voor mogelijk hadden gehouden.³ Dit alles verzwakt het toch al niet sterke imago van d66. Een partij die door velen wordt gezien als een redelijk alternatief, een vluchtheuvel als de andere niet voldoen. Een pragmatische partij, met op zijn best vriendelijke, redelijke mensen. Maar geen partij met een eigen gezicht.

Het is zaterdag 2 mei 1998. d66 viert de afsluiting van haar landelijke campagne door de laatste etappe van het Pieterpad te lopen, een wandelroute van Pieterburen in Groningen tot de Pietersberg in Limburg, nabij Maastricht. Een groepje jonge partijleden⁴ grijpt de gelegenheid aan om plannen te smeden voor een ingrijpende vernieuwing van d66. Zij vinden elkaar in hun onvrede over het gebrek aan ambitie binnen de partij en over de manier waarop d66 gepresenteerd wordt. Het zijn mensen van een nieuwe generatie, die allen hun achtergrond eerder bij de Jonge Democraten (de jongerenorganisatie verbonden met d66) dan bij d66 zelf hebben. Ze zijn dus minder 'belast' met het algemene d66-verleden wat de 'pragmatische' presentatie van de partij betreft. De Jonge Democraten hebben zichzelf immers vanaf hun

Het d66-debat

oprichting gepresenteerd als 'vrijzinnig-democratische jongerenorganisatie', verwijzend naar de Vrijzinnig-Democratische Bond (vdb). Deze afsplitsing van de toenmalige Liberale Unie was aan het begin van de negentiende eeuw actief in de Nederlandse politiek, met als inzet onder andere het algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen. De vdb presenteerde zich destijds als de vierde stroming in de Nederlandse politiek. De doelstelling van het vijftal is om d66 expliciet als vierde stroming op de kaart te zetten, en tevens om de partij ambitieuzer, opener en herkenbaarder te maken. Opschudding is geboren.

Zes mei is de dag van de Tweede-Kamerverkiezingen. d66 haalt uiteindelijk 14 zetels, komt van 24 en is dus bijna de helft kwijt. Het wordt door de partijtop en door veel leden gevierd als een overwinning, het is immers niet zo erg als de 12 zetels of minder die de peilingen hadden voorspeld. Bij het lijsttrekkersdebat, de avond ervoor, heeft Els Borst nog net twee extra zetels in de wacht weten te slepen. Sommigen vinden de behaalde score de 'natuurlijke grootte' van de partij – een gebrek aan ambitie waar Opschudding zich hard tegen afzet. d66-burgemeester van Hilversum Ernst Bakker heeft misschien nog wel het beste commentaar: 'd66 zit altijd in de lift: is het niet omhoog, dan is het wel omlaag.' Grote winnaars zijn PvdA, vvd en GroenLinks, dat net iets kleiner blijft dan d66.

In de maanden volgend op de verkiezingsnederlaag organiseert Opschudding zich in een losse netwerkstructuur. Veel partijleden, vaak jongeren, van wie verwacht wordt dat zij de vernieuwing zullen steunen, worden telefonisch benaderd. De reacties zijn overweldigend positief, en een actief e-mailcircuit wordt direct opgezet. Er worden bijeenkomsten georganiseerd in het Utrechtse verenigingscentrum De Kargadoor, waarin frustraties gespuid worden maar waar vooral ideeën worden geboren. De eerste overeenstemming die bereikt wordt is om, wat er ook aan vernieuwingsvoorstellen uit de bus zal komen, men er als één

man achter gaat staan en slechts via twee nog nader te benoemen woordvoerders met de buitenwereld in contact zal treden. Dit moet de grote slag worden.

De voorstellen die geopperd worden vallen uiteen in twee categorieën: een over de presentatie van de partij, een ander over de organisatorische opzet ervan. Alleen de eerste groep is hier van belang. Een van de belangrijkste voorstellen is, d66 te voorzien van een etiket – een revolutie, gezien de achtergrond van d66. Om deze omwenteling te kunnen waarderen is een kort overzicht van de geschiedenis van de partij noodzakelijk.

Geschiedenis d66

Zetels Tweede Kamer:

1967: 7
1971: 11
1972: 6
1977: 8
1981: 17
1982: 6
1986: 9
1989: 12
1994: 24
1998: 14

De geschiedenis van d66 leest als een spannende roman, met alle bijbehorende *ups* en *downs*. Het is ook een geschiedenis waarin de partij wisselende stellingen heeft ingenomen. In de begindagen ging het om een tijdelijke opdracht van hoognodige vernieuwing in de vastgeroeste, verzuilde politiek. In de jaren zeventig, toen de partijpolitieke vernieuwing dood was, werd de partij meer inhoudelijk vormgegeven. En in de jaren tachtig werden de twee voor-

Het d66-debat

gaande stellingen gecombineerd tot één nieuwe, waarbij de partij tegelijkertijd tussen en tegenover de andere partijen stond. De jaren negentig ten slotte zagen met de komst van Paars een van de grootste overwinningen van d66. In al deze jaren heeft d66 nooit expliciet een politieke filosofie aangehangen of een etiket gebruikt ter verduidelijking van haar positie, hetgeen het voor de kiezers niet altijd makkelijk maakte om de partij te plaatsen. De meer gedetailleerde geschiedenis hieronder moge als illustratie daarvoor dienen.

In 1966 lag voor één gulden een pamflet in de Nederlandse boekhandels getiteld 'Appèl aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie'. Dit was het werk van het Initiatiefcomité D'66 (toen nog met apostrof), bestaande uit onder meer P. Baehr, de latere hoogleraar mensenrechten, J. Gruijters, de latere minister, H. van Mierlo, de latere partijleider, E. Nypels, de latere staatssecretaris, en H. Zeevalking, ook later minister. Over zichzelf schreven zij: 'Wij zijn geen politici. Wij willen dat in dit stadium ook niet zijn.' Hun ongerustheid concentreerde zich op de inrichting van het staatsstelsel: 'Wij zijn van mening dat ons staatsbestel bedroevend functioneert. Het politieke spel wordt nog steeds gespeeld volgens regels die dateren uit de vorige eeuw. Die regels zijn in de jaren na 1848 opgesteld voor een maatschappij die niet te vergelijken is met de onze.' Ook zette het comité zich af tegen de 'verouderde beginselen' van de toen heersende ideologieën, en stelde daartegenover een te voeren praktische politiek. De pragmatische, on-ideologische wortels van d66 waren dus vanaf de begindagen expliciet aanwezig. In het toenmalige, verzuilde Nederland was een dergelijk vernieuwingsproduct van de jaren zestig een zeer welkome aanvulling, zoals de verkiezingsuitslag ook zou laten zien.

De doelstelling van de initiatiefnemers was de 'heersende ongerustheid' te mobiliseren. Indien er voldoende steun bleek te zijn zouden zij een nieuwe partij oprichten, 'die bijvoorbeeld Demo-

Dennis Hesseling en Herman Beun

craten '66 zou kunnen heten'. Punt een van de 'uitgangspunten' luidde dat de partij 'zal streven naar een radicale democratisering van de Nederlandse samenleving in het algemeen en van het Nederlandse politieke bestel in het bijzonder'. Als specifieke punten werden onder meer de rechtstreekse verkiezing van de minister-president, de verkiezing van de burgemeester door hetzij de bevolking, hetzij de gemeenteraad, en de bestudering van 'een met waarborgen omgeven vorm van referendum' genoemd.

Door de val van het kabinet (de 'Nacht van Schmeltzer') in het najaar van 1966 raakten de zaken in een stroomversnelling. D'66 werd opgericht als partij tegen de verzuiling en de heersende regentenmentaliteit in de politiek. Met Elsschots woorden 'Maar tussen droom en daad staan wetten in de weg, en praktische bezwaren' werd de eerste verkiezingscampagne gevoerd, onder aanvoering van de journalist H.A.F.M.O. van Mierlo. Het werd een klinkende entree in de Nederlandse politiek: vanuit het niets binnen met 7 zetels. HAFMO haalde er de voorpagina van de New York Times mee ('Star rises in Dutch politics').

Onder Van Mierlo's leiding werd nauw samengewerkt met de sociaal-democratische PvdA en de Politieke Partij Radicalen (ppr), die alledrie moesten opgaan in een Progressieve Volkspartij. De vanzelfsprekendheid van de macht moest doorbroken worden. In Van Mierlo's visie was de tussenkomst van D'66 in de politiek slechts een tijdelijke, die moest leiden tot een 'ontploffing' van het politieke landschap. Gezamenlijk presenteerden deze 'progressieve drie' een schaduwkabinet voor de verkiezingen in 1971, onder Den Uyl als premier. D'66 klom daarbij op tot 11 zetels, maar als geheel won de rechterzijde. Er kwam een rechts kabinet-Biesheuvel dat het een jaar later alweer voor gezien moest houden. Wederom presenteerden PvdA, D'66 en ppr zich gezamenlijk onder het regeerakkoord 'Keerpunt '72'. D'66 viel terug op 6 zetels, maar kon met één minister en drie staatssecretarissen deelnemen aan het kabinet-Den Uyl.

Het d66-debat

D'66 koerste in de peilingen verder bergafwaarts. PvdA en ppr, die gewonnen hadden bij de verkiezingen, lieten de Progressieve Volkspartij vallen. Daarmee kwam de partijpolitieke vernieuwing tot stilstand. De verdeeldheid binnen D'66 over de te volgen koers ten opzichte van de progressieve samenwerking nam toe. In 1973 droeg Van Mierlo het fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer over aan Jan Terlouw, natuurkundige maar vooral bekend als schrijver van jeugdliteratuur. Op een partijcongres een jaar later besloot de partij met ruim 60% van de stemmen zichzelf op te heffen. De statuten vereisten daarvoor echter een tweederde meerderheid. Dus strompelde de partij voort, met nog nauwelijks 200 leden.

In 1975 begon de stemming om te slaan. Er werd een 'herlevingscongres' gehouden, en het jaar daarop stelde Jan Terlouw drie voorwaarden om bij de volgende verkiezingen lijsttrekker te worden: een goede gezondheid, 1666 nieuwe partijleden én 66.000 handtekeningen van Nederlanders die vonden dat D'66 mee moest doen aan de verkiezingen. De handtekeningen en de leden kwamen er, en bij de verkiezingen van '77 klom de partij weer uit het dal: 8 zetels.

Van 1977 tot 1981 zat D'66 in de oppositie en presenteerde zij zich als het 'redelijk alternatief'. Terlouw legde minder nadruk op de staatkundige hervorming en meer op het milieu en het technologiebeleid, en presenteerde D'66 voor het eerst als de vierde stroming in de Nederlandse politiek. De lijn van de tijdelijke partijvernieuwers was hiermee duidelijk verlaten.

Bij de verkiezingen in 1981 haalde D'66 haar beste score tot dan toe, namelijk 17 zetels. Dat leverde een plaats op in het 'ellendige kabinet' (Terlouw) cda-PvdA-D'66. Terlouw werd minister, net als Van Mierlo die Defensie voor zijn rekening nam; Laurens-Jan Brinkhorst nam het fractievoorzitterschap in de Tweede Kamer over. Al na een jaar traden de sociaal-democraten uit de regering. D'66 besloot omwille van de stabiliteit met het cda te blijven voortregeren tot de volgende verkiezingen. Het

Dennis Hesseling en Herman Beun

betaalde er een hoge prijs voor: in 1982 zakte het zetelaantal terug naar 6. Het cda was op dat moment uitgeregeerd met links en nodigde de vvd uit om mee in de regering te stappen.

Maarten Engwirde mocht de D'66-vlag in de Tweede Kamer overnemen; Van Mierlo verhuisde naar de Eerste Kamer (senaat). Er barstte een discussie los over een mogelijke naamsverandering van de partij, die de herkenbaarheid ten goede zou moeten komen. In de peilingen stond D'66 regelmatig op 0 zetels. Engwirde kwam zelfs in de spotprenten niet meer voor.

Begin 1985 verscheen Van Mierlo terug op de voorgrond. Met zijn toespraak 'Een reden van bestaan' boog hij zich over de 'raison d'être' van D'66. Had de partij nog een reden van bestaan, of kon zij beter opgeheven worden om ruimte te scheppen voor een nieuwe partij? De geloofwaardigheid, zo stelde hij, stond op het spel. Ging het D'66 nog steeds, zoals in de begindagen, om politieke vernieuwing? Of wilde ze liever een vaste plaats in het politieke spectrum opzoeken om van daaruit haar standpunten uit te dragen? Dan zou ze bijvoorbeeld een nieuwe naam kunnen aannemen, of een nieuwe partij kunnen worden, 'en er zou dan alles voor te zeggen zijn om dan ons van een klassiek etiket te voorzien als links-liberaal of vrijzinnig-democraat'. Van Mierlo's antwoord luidde echter anders: het ging nog steeds om politieke vernieuwing. Zij het dat D'66 nu enerzijds een partij tussen de andere was, met een herkenbaar, progressief programma, en anderzijds een partij tegenover de andere, waar het de vernieuwing van de politieke cultuur betrof. Een combinatie dus van de ontploffingstheorie en de staatkundige vernieuwing van Van Mierlo in zijn vroege dagen en de meer pragmatisch-programmatische instelling onder Terlouw.

In dezelfde toespraak verklaarde Van Mierlo 'onder voorwaarden' bereid te zijn het lijsttrekkerschap op zich te nemen. De toespraak viel in goede aarde. Maar achter de schermen speelde de functie van secretaris-generaal van de weu die kort tevoren

Het d66-debat

aan Van Mierlo was aangeboden. Uiteindelijk koos hij toch voor het uit het moeras proberen te trekken van een doodverklaarde politieke partij. De partij werd een apostrof armer (dus: d66) en de ondertitel 'Democraten' rijker. Van Mierlo's inspanningen werden door de kiezers beloond met een klim naar 9 zetels bij de verkiezingen in 1986, die in '89 verder werden opgetrokken tot 12 zetels. Volgens het cda was de winnaar van de verkiezingen echter numeriek niet nodig voor een meerderheid in de Kamer, dus een plaats in de regering cda-PvdA leverde het niet op. Een alsmaar groeiende sympathie bij de kiezer wel.

De grote klapper volgde in 1994. Nog eenmaal onder Hans van Mierlo, nam d66 deel aan de verkiezingen, om er groter dan ooit uit te komen: 24 zetels. Nu had de partij voldoende gewicht bereikt om een doorbraak in de Nederlandse politiek te kunnen forceren: de vorming van het eerste Paarse kabinet. Van Mierlo werd minister en werd in de Kamer opgevolgd door eerst Gerrit-Jan Wolffensperger, later Thom de Graaf.

In al die jaren heeft d66 dus een wisselend imago gehad, met ook een wisselend resultaat. Eerst, onder Van Mierlo, was het een tijdelijke beweging, gericht op vernieuwing van de democratie. Later, onder Terlouw, werd d66 de 'vierde stroming', die zich vooral kenmerkte door haar redelijke en pragmatische opstelling. Nooit werd er expliciet een politieke filosofie aangehangen, of een etiket gebruikt ter verduidelijking. Tegenstanders van d66 maakten daar dankbaar gebruik van door de partij voor vlees noch vis uit te maken. De verkiezingsuitslagen en de grote afhankelijkheid van de partij van Van Mierlo versterkten hen hierin alleen maar.

Opschudding geeft d66 een plaats

In haar visitekaartje aan de politieke wereld, 'Opschudding: meer ambitie voor d66', bepleit Opschudding 'dat d66 zich moet profi-

leren als één van de hoofdstromingen in het Nederlandse politieke spectrum. De herkenbaarheid van d66 moet vergroot worden door het uitwerken van onze politieke identiteit en kernwaarden, en door het aannemen van de ondertitel “sociaal-liberaal”. De herkenbaarheid van d66 kan verder versterkt worden door het gebruik van de kleur geel in plaats van groen.⁵ Grotendeels cosmetica, inderdaad, maar een weinig opsmuk was juist waar het d66 aan ontbrak. Zoals de latere lijsttrekker bij de Europese verkiezingen Lousewies van der Laan het verwoordde: ‘d66 heeft een uitstekend produkt, maar de verpakking moet beter.’

Toch lag het onderwerp binnen de partij zeer gevoelig, en Opschudding was zich daarvan bewust. De verwijzing door middel van het woord ‘sociaal-liberaal’ naar een soort plaatsing van d66 binnen het ideologische schema tastte volgens sommigen de kern van het bestaan van de partij aan. Jaren tevoren was d66 bijna gesplitst over een dergelijk voorstel. Het kwam er voor Opschudding op aan het momentum te creëren. Door middel van een groot interview in het weekblad *Vrij Nederland* legden de twee Opschuddingswoordvoerders de voorstellen op tafel. De toon was gezet. Op het najaarscongres van 1998 in Gouda liet een geweldig aantal leden zich zien, en een overweldigende meerderheid van hen steunde de meeste vernieuwingsvoorstellen.⁶ Voor het eerst in haar leven ging d66 met een ideologisch getinte ondertitel door het leven. Dit standpunt was vanaf het begin binnen de partij aanwezig geweest, maar altijd in de minderheid. Opschudding veranderde dat. Erwin Nypels, medeoprichter van de partij, riep uit: ‘Nu is de oprichting van de partij eindelijk volmaakt.’

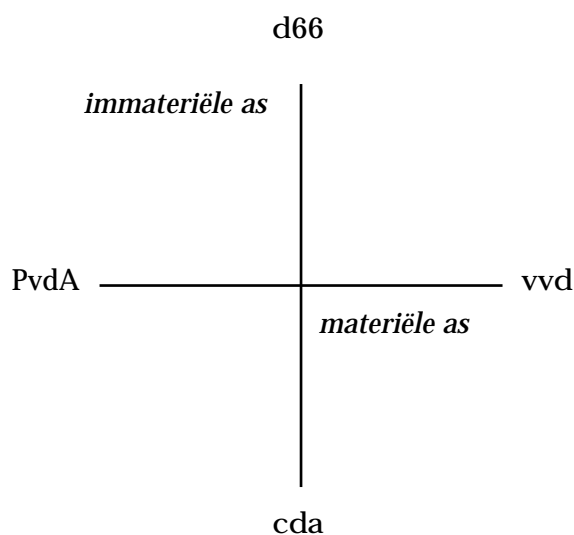
Om de door Opschudding bepleite plaatsing van d66 binnen het partijpolitieke spectrum te begrijpen is het zogenaamde assenkruis van (diezelfde) Nypels een nuttig instrument.

Het d66-debat

Het assenkruis van Nypels

Om duidelijk te maken waar d66 voor stond plaatste Erwin Nypels de Nederlandse partijen in een schema dat bekend is geworden als het 'assenkruis van Nypels' (zie afbeelding).

d66 eigen plaats in politieke spectrum

De horizontale as van dit kruis staat voor materiële (sociaal-economische) vrijheid. Deze as is de bekendste politieke classificatie en symboliseert de klassieke links-rechtsverdeling. Aan de rechterkant van deze as, dat wil zeggen met een hoge score op het gebied van materiële vrijheid, staan partijen die de vrije markt hoog in het vaandel voeren. Partijen die vinden dat de overheid een stevige greep moet houden op de economie scoren laag op materiële vrijheid en komen aan de linkerkant van de as terecht.

De verticale as in het assenkruis symboliseert de immateriële vrijheid. De plaatsing van partijen langs deze as geeft aan in hoeverre zij vinden dat burgers zelf moreel leiderschap moeten kunnen uitoefenen. Een hoge score op deze as geeft aan dat de partij vindt dat burgers zelf moeten kunnen beslissen over zaken als abortus, euthanasie en drugsgebruik. Partijen die kritisch staan tegenover het legaliseren van dergelijke zaken scoren laag op immateriële vrijheid en komen dan ook onderaan de verticale as terecht.

Ten tijde van Nypels kwamen de vier grote Nederlandse partijen ieder op een uiteinde van het kruis terecht. De sociaal-democratische PvdA van de huidige premier Kok en de conservatief-liberale vvd staan beide ongeveer in het politieke midden waar het gaat om immateriële vrijheden, maar verpersoonlijken politieke uitersten in hun opvattingen over het sociaal-economisch beleid. De christen-democraten van het cda, de partij van voormalig premier Lubbers, en d66 vinden elkaar in een gematigde opvatting over het sociaal-economisch beleid, maar staan lijnrecht tegenover elkaar in de discussie over immateriële vrijheden.

De eerlijkheid gebiedt te zeggen dat de indeling van het politieke landschap sindsdien enigszins is gewijzigd. Tijdens de jaren tachtig heeft de PvdA veel van zijn 'ideologische veren afgeschud' (Wim Kok) en is zij aanzienlijk naar het midden van de horizontale as geschoven, daarmee vooruitlopend op gelijksoortige bewegingen in andere 'Derde Weg'-partijen als Tony Blairs Labour en Gerhard Schröders spd. De oude plaats van de PvdA, aan het linkse uiteinde van de horizontale as, is inmiddels ingenomen door de sp van Jan Marijnissen. En in de linkerbovenhoek van het schema is GroenLinks erbij gekomen, het Nederlandse Agalev, dat ontstond uit een samengaan van socialistische, pacifistische en communistische splinterpartijen en dat electoraal tegenwoordig een geduchte concurrent is van d66.

Het assenkruis van Nypels blijkt in de praktijk een buitengewoon verhelderend hulpmiddel te zijn om de posities van de ver-

Het d66-debat

schillende partijen duidelijk te maken. Het roept bij Nederlandse kiezers herkenning op, omdat de waarden die het weergeeft over het algemeen ook de waarden zijn die in het Nederlandse politieke discours de meeste aandacht krijgen. Toch is het assenkruis alleen niet voldoende om d66 als politieke partij ideologisch te definiëren. Ten eerste zijn twee assen natuurlijk onvoldoende om de complexiteit van het gedachtegoed van een partij volledig recht te doen. Maar het belangrijkste nadeel van het assenkruis is dat de posities van de partijen erin relatief zijn. d66 blijft op deze manier nog steeds slechts benoembaar ten opzichte van andere partijen. Uit het schema blijkt namelijk niet dat d66 net zogoed als de andere partijen een ideologische achtergrond heeft die verklaart *waarom* de partij in het schema staat waar ze staat. Hoe verhelderend het assenkruis van Nypels ook mag zijn, het probleem van d66, met name dat een expliciete politieke filosofie ontbrak waarmee het bestaansrecht van de partij in positieve zin gedefinieerd werd, is hiermee nog niet opgelost.

De betekenis van sociaal-liberaal

De eerste vraag die nu gesteld moet worden, is of d66 überhaupt wel in aanmerking komt voor het formuleren van een politieke filosofie. Misschien waren de opmerkingen van andere partijen immers wel terecht, namelijk dat de politieke standpunten van d66, mede als gevolg van de ver doorgevoerde ledendemocratie, een toevallig en niet-samenhangend samenraapsel waren van de standpunten van de leden. Wat echter opvalt is dat de d66-koers door de jaren heen constanter lijkt te zijn geweest dan die van andere partijen. Hoogstens is er een effect van het partijleiderschap op de themakeuze: zo profileerde Van Mierlo zich vooral op staatkundige en politieke vernieuwing, terwijl er onder Terlouw meer aandacht was voor sociaal-economische onderwer-

pen. Maar dat is wel anders dan bij de vvd, waar niet slechts de themakeuze, maar de standpunten zelf regelmatig afhankelijk bleken van wie er partijleider was. De PvdA veranderde gedurende de jaren tachtig van een klassieke sociaal-democratische partij in een neoliberale 'Derde Weg'-partij, en ook Groen-Links is aanzienlijk naar het midden opgeschoven. Kennelijk bestond er onder d66-leden dus wel degelijk een consensus over wat het 'd66-gevoel' betekende, en wat voor standpunten daarbij hoorden. Bovendien leverde een blik over de landsgrenzen verheldering op. Zo nam een partij als de Britse Liberal Democrats vaak vrijwel identieke standpunten in als d66, maar beredeneerde zij die vanuit een sterk ideologische (liberale) achtergrond. De ideologie binnen d66 was er al; Opschudding hoefde hem alleen nog maar expliciet te maken.

Opschudding begon met de naam. Dat d66 een liberale partij was aan de linkerkant van het politieke spectrum, daar waren de Opschudders het snel over eens, en bijna alle voorstellen bevatten dan ook wel ergens het woord 'liberaal'. Probleem was echter dat het woord 'liberaal' zelf in Nederland tot dan toe gemonopoliseerd was door de conservatieve vvd, zodat er behoefte was aan een voor- of achtervoegsel om het verschil met deze partij te markeren. Varianten als links-liberaal, radicaal-liberaal en liberaal-democratisch, moesten het ten slotte afleggen tegen de uiteindelijke keuze *sociaal-liberaal*. Een van de redenen hiervoor was dat d66-Groningen zich al enkele jaren met succes als 'sociaal-liberaal' profileerde. De situatie in Nederland is daarmee vergelijkbaar geworden met die in bijvoorbeeld Denemarken, waar ook een conservatief- en een progressief-liberale partij naast elkaar bestaan die zichzelf respectievelijk 'liberaal' en 'sociaal-liberaal' noemen. Ook in Zweden en Noorwegen duiden de zusterpartijen van d66 zichzelf aan als sociaal-liberaal.

De pragmatische keuze die Opschudding (via een stemming) uiteindelijk maakte voor de aanduiding sociaal-liberaal bleek

Het d66-debat

voor- en nadelen te hebben. Het nadeel was dat het voorvoegsel 'sociaal-' vooral in het begin voor verwarring zorgde. d66 had zo lang geroepen dat het een brug wilde zijn tussen de andere partijen, en werd bovendien zo sterk geassocieerd met het paarse kabinet met PvdA en vvd, dat sommige journalisten en politici 'sociaal-liberaal' aanvankelijk interpreteerden als 'een mengeling van socialisme en (markt-) liberalisme'. Dit was echter het tegenovergestelde van wat Opschudding met de term beoogde, en het duurde enige tijd voordat overal was doorgedrongen dat met sociaal-liberaal wel degelijk een eigenstandige liberale hoofdstroming werd bedoeld.

Aan de andere kant was het voordeel van de term sociaal-liberaal dat met de toevoeging van het woord 'sociaal' de morele en communitaristische elementen in het d66-liberalisme meer benadrukt konden worden. In het politieke discours van d66 speelden begrippen als 'democratie' (procedures), 'vrije keuze' en 'het individu' altijd een voornamelijk rol, waardoor het soms leek alsof d66 de maatschappij atomistisch opvatte als een willekeurige verzameling burgers die niets met elkaar te maken hadden. Politieke tegenstanders aan de conservatieve kant van het spectrum speelden hierop in, door het voor te stellen alsof d66 een volstrekt normloze maatschappij van onverantwoordelijke individuen voorstond. Het neerzetten van d66 als 'democratisch' en 'pragmatisch' versterkte dat beeld alleen maar. Volkomen ten onrechte, want de nadruk die d66 altijd gelegd had op zowel emancipatie als participatie was juist heel duidelijk moreel geïnspireerd, en de *materiële democratie*, het scheppen en bevorderen van de culturele, sociale en economische omstandigheden die participatie en betrokkenheid stimuleren, is altijd een speerpunt geweest van de d66-politiek.

Opschudding werkte de sociaal-liberale identiteit van d66 verder uit in haar tweede en laatste publicatie, *De Voorzet*, die in het voorjaar van 1999 aan de partij gepresenteerd werd. Daarin positioneert zij zich als volgt binnen de traditie van d66: 'd66

heet anti-dogmatisch te zijn. Dat klopt grotendeels. De politieke ideeën van d66 zijn al 33 jaar vrij van dogma's. Maar in de loop van de geschiedenis heeft d66 voor zichzelf een groot dogma gecreëerd: het dogma dat d66 als partij niet benoemd mocht worden. Er mocht geen etiket op de partij geplakt worden; we waren een beweging van bruggenbouwers. Redelijke bruggen, wel te verstaan. Het benoemen van principes, kernwaarden of centrale uitgangspunten was taboe. Opschudding heeft met dit dogma gebroken en plaatst zich daarmee bij uitstek in de anti-dogmatische traditie van d66.'

Opschudding verwoordde daarin de d66-missie als volgt: 'd66 bestaat als politieke partij om een duurzame, democratische en open samenleving op te bouwen, waarin de mens zich ontplooit in solidariteit met anderen.' Deze missie werd gekoppeld aan vier kernwaarden: *vrijheid*, *verantwoordelijkheid*, *gelijkwaardigheid* en *democratie*. Het nieuwe en onderscheidende 'typisch d66' daarvan bestond niet zozeer uit de kernwaarden zelf, dan wel uit de manier waarop die uitgewerkt en aan elkaar gekoppeld werden.

Zo kende Opschudding natuurlijk een belangrijke plaats toe aan de vrijheid van het individu. d66 was immers opgericht in een tijd dat veel bestaande regels, met name op het gebied van de persoonlijke levenssfeer, hun functie als maatschappelijk bindmiddel kwijtraakten en in toenemende mate als verouderd en betuttelend werden ervaren. In de Nederlandse politiek is d66 dan ook traditioneel een belangrijk voorvechter van bijvoorbeeld het versoepelen van de drugswetgeving en het invoeren van het homohuwelijk en de legale euthanasie. Behalve voor de negatieve vrijheid, en de afwezigheid van externe beperkingen, was er daarbij echter ook altijd aandacht voor het bevorderen van de positieve vrijheid, het actief inzetten voor vrijheidsscheppende maatregelen. Via het spreiden van welvaart en het actief bevorderen van kennis en welzijn moet worden gezorgd voor gelijke kansen,

Het d66-debat

zodat eenieder ook daadwerkelijk van zijn negatieve vrijheid gebruik kan maken.

Uit de nadruk op positieve vrijheid volgt dat vrijheid bij Opschudding en bij d66 niet op zichzelf staat, maar gekoppeld is aan de tweede kernwaarde: verantwoordelijkheid. Burgers moeten leren dat zij het zelf zijn die verantwoordelijkheid dragen voor de maatschappij, en dat zij niet in dienst staan van de overheid maar daar juist de leiding over moeten nemen. Verantwoordelijkheid kan echter alleen maar in vrijheid worden aanvaard, en niet worden opgelegd. Een overheid die iets wil zal dus moeite moeten doen om haar burgers van het nut ervan te overtuigen, en bakzeil halen als dat niet lukt. Een overheid die zegt haar burgers hun vrijheid te gunnen dient logischerwijze te aanvaarden dat burgers verantwoordelijkheid van haar overnemen, bijvoorbeeld door het invoeren van een veel directere democratie en het afschaffen van betuttelende regelgeving. Deze nadrukkelijke koppeling van vrijheid aan verantwoordelijkheid sluit goed aan bij de beginselprogramma's van buitenlandse geestverwanten, zoals het Noorse Venstre, het Deense Radikale Venstre en de Britse Liberal-Democrats, allemaal partijen die zichzelf binnen de liberale traditie plaatsen.

Zoals uit het voorgaande blijkt, betekenen liberalisme en individuele keuzevrijheid niet dat de gemeenschap uit het oog verdwijnt. De vrije wil van het individu is als zelfstandig filosofisch concept maar beperkt bruikbaar, omdat al die individuele identiteiten en waardepatronen en de daaruit voortvloeiende wensen in belangrijke mate gevormd zijn door het netwerk van sociale en culturele gemeenschappen waartoe ieder individu behoort. In de sociaal-liberale visie is het erkennen van deze gemeenschappen niet in tegenspraak met het nastreven van positieve vrijheid voor het individu, maar er juist een voorwaarde voor. Sociaal-liberalen streven niet naar een wetenschappelijk ontworpen, uniforme modelburger, zoals de socialistische ideologieën uit het verleden

deden. Liberalen zijn van nature terughoudend met het van bovenaf opleggen van een bepaalde maatschappijvisie, en nemen de bestaande wensen van het individu als uitgangspunt. Het sociaal-liberale streven naar emancipatie staat daarom zo veel mogelijk naast bestaande waardepatronen en opvattingen van het goede, en treedt ermee in dialoog. Vandaar de derde kernwaarde, gelijkwaardigheid, waarmee het belang wordt uitgedrukt van de grote verscheidenheid aan gemeenschappen, leefvormen en opvattingen die onze samenleving rijk is.

Gemeenschappen verschaffen niet alleen identiteit en waarden, maar dienen tevens als bron van zelfvertrouwen en waardering. Het idee deel uit te maken van dezelfde gemeenschap is noodzakelijk voor het ontstaan van solidariteit met verder onbekende individuen, en is essentieel voor het functioneren van democratie. Gezamenlijke politieke besluitvorming heeft daarom geen zin waar onderlinge solidariteit onvoldoende aanwezig is. Gemeenschappen zijn een gegeven, de inrichting van de politieke orde moet daarop worden afgestemd. Solidariteit en altruïsme kunnen niet van boven worden opgelegd.

Alles komt samen in de kernwaarde democratie, terwijl omgekeerd alleen in een democratie de andere kernwaarden gerealiseerd kunnen worden. Vrijheid en verantwoordelijkheid voor de individuele burger betekent dat democratie veel meer direct en vaker moet worden toegepast, ook buiten de politiek. Daarom pleit Opschudding niet alleen voor meer, en meer directe, democratie via referenda en volksinitiatieven, maar worden er ook kanttekeningen geplaatst bij het 'poldermodel', de Nederlandse versie van de Derde Weg, omdat het gros van de belanghebbenden niet bij deze vorm van corporatistisch overleg betrokken is.

Sociaal-liberaal, concludeert Opschudding, is geen synthese van socialistisch en liberaal. Die is namelijk al totstandgekomen onder de namen Neue Mitte, New Labour en Paars. Paars staat niet gelijk aan het sociaal-liberale ideaal omdat een combinatie

Het d66-debat

van marktliberalisme met socialisme niet leidt tot meer autonomie van de burger, maar eerder tot een overheersing van twee kanten: de oppermachtige vrije markt aan de ene kant, en een ondoorzichtige overheidsbureaucratie aan de andere. Sociaal-liberalen zijn niet voor of tegen de vrije markt, en ook niet voor of tegen de staat; zij zijn voor individuele burgers en tegen ongebreidelde machtsuitoefening over hen. De taak waar sociaal-liberalen voorstaan is daarom niet het vormen van een brug tussen markt en staat, maar het omkeren van de machtsverhoudingen, en het ondergeschikt maken van markt en staat aan de burger.

Naar aanleiding van de Opschuddingsmoties op het najaarscongres van 1998 stelt het Hoofdbestuur van d66 een commissie in die de uitgangspunten van de partij nader moet uitwerken. Het resultaat, dat sterk leunt op de voorzet van Opschudding, wordt definitief aangenomen tijdens het congres van 25 maart 2000.

Opschudding gaat heen

Met het aannemen van het etiket 'sociaal-liberaal', het opstellen van de uitgangspunten van d66 en het lanceren van vernieuwingsgezinde d66'ers in de Tweede Kamer, het Europees Parlement, het Landelijk Bestuur en de Programmacommissie, heeft Opschudding het grootste deel van haar doelstellingen bereikt. Een deel van hen probeert de vernieuwing nog verder vorm te geven via samenwerking met de PvdA-vernieuwingsbeweging NietNix, maar ook deze gemoderniseerde progressieve samenwerking sterft een zachte dood. In het najaar van 1999 besluit Opschudding zichzelf op te heffen. Zo wordt toch nog een stukje van de oude ontploffingstheorie bewaarheid.

Bibliografie

- Backer, J., (1983), *Tussen droom en daad, D'66 en de politieke crisis*, Baarn.
d66, *Over berg en dal*, www.d66.nl/documenten/ls/bergendal.
- Initiatiefcomité D'66, (1966), *Appèl aan iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie*, Amsterdam.
- Meulen, L. van der, et al. (red.), (1994), *D66 staat voor niets. De slag om de kiezer: campagne '94*, Den Haag.
- Mierlo, H. van, (1985), *Een reden van bestaan*, toespraak, Arnhem.
- Opschudding, (1998), *Meer ambitie voor D66*, Arnhem.
- Opschudding, (1999), *De Voorzet*, Arnhem.
- Rogmans, B., (1991), *Hans van Mierlo. Een bon-vivant in de politiek*, Utrecht.

Noten

- ¹ Met dank aan Udo Kock.
- ² 441 van de 850 zetels.
- ³ Het probleemloze functioneren van de paarse kabinetten laat zien dat het Nederlandse partijpolitieke landschap niet eendimensionaal is met het cda in het midden, maar (minstens) tweedimensionaal, waarbij de tweede dimensie gebruikt kan worden om 'om het cda heen' te gaan; zie het assenkruis van Nypels op p. 147.
- ⁴ Andor Admiraal, Dennis Hesseling, Steven Pieters, Ageeth Telleman en Stefanie van Vliet.
- ⁵ In Nederland voeren zowel het cda, d66 als GroenLinks de kleur groen; d66 was overigens de eerste om dit te doen.
- ⁶ Alleen de kleur geel en de voltijds betaalde partijvoorzitter moesten het afleggen.